

SALAMON KONRÁD

Az újkori magyar történelem zsákutcai

Németh László 1943-ban elmondott szárszói beszédének kezdő mondata szerint: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyedt ’bennszülött’-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában”.¹ Ennek okait a Bibó István által leírt zsákutcas fejlődésünkben látom, amelynek három fontos mozzanatával: a kényszerű kiegyezéssel, az ellenforradalommal és az ezekkel együtt járó emigrációval foglalkozom.

Az 1541 után három részre szakított és erejében, népességében megfogyatkozott magyarság 1699-et, a török kiűzését követően hiába várta Bocskai István, Pázmány Péter, Bethlen Gábor és Zrínyi Miklós eszméinek megvalósulását. A függetlennek álmodott Magyarország a Habsburg Birodalom része maradt, így sorsát a birodalmi érdek határozta meg. I. Lipót és udvara folytatta a minden magyar önállósodási törekvést keményen elfojtó politikáját, ezért folytatódta a Bécs elleni szervezkedések és felkelések, amelyek a Rákóczi-szabadságharcban érték el csúcspontjukat. Az 1711-ben megkötött szatmári béke – ami Magyarország számára a korábbiakhoz képest sokkal jobb helyzetet teremtett – egy kényszerű, de – a későbbiekkel ellentétben – bosszúállás nélküli kiegyezés volt, tehát senkinek sem kellett az országból elmenekülnie. Rákóczi és környezete azonban a szabadságharc újramegkezdésének reményében a száműzést választotta, és ez zsákutcának bizonyult.

Az ekkor létrejött első újkori magyar emigráció kapcsán – a későbbieket is tekintetbe véve – megállapítható, hogy minden emigráció – akár önkéntes, akár kényszerű – zsákutcát jelent, mert ennek következtében az ország függetlensége és korszerűsítése iránt elkötelezett, legműveltebb, legtehetségesebb személyiségek egy része nem vehet részt a hazai szellemi, politikai életben. Így a Rákóczi-emigráció nélkül ment végbe – a birodalmi érdekeknek megfelelően – Magyarország XVIII. századi újjáépítése. III. Károly, Mária Terézia és II. József korszaka Magyarország jelentős fejlődése, korszerűsítése és

gyarapodása ellenére is részint zsákutcas helyzet volt, mert az időszzerű reformok bevezetése során nem vették kellőképp figyelembe a magyarországi sajátosságokat. Ez különösen II. Józsefre jellemző, ezért a magyar társadalom mind nagyobb része viselte egyre nehezebben a Habsburg fennhatóságot. Ez a hol lapangó, hol nyílt belső feszültség az 1789-es francia forradalom hatására egyre nyíltabb ellenállássá vált.

A változások iránti igényt mutatja, hogy az 1790-ben II. Lipót által összehívott magyar országgyűlés – a felvilágosult rendi mozgalom kezdeményezésére – kilenc bizottságot állított fel azzal a feladattal, hogy dolgozzák ki a szükséges reformjavaslatokat. Munkájukkal 1793 elejére készültek el, de ekkorra már a francia forradalomtól megrettent I. Ferenc ült a trónon, aki a korlátolt makacsságával utasított el minden reformot. A változások elszánt hívei a magyar jakobinus mozgalomba szerveződtek. Hajnóczy Józsefnek és kiváló társainak azonban a kalandor Martinovics Ignác lett a vezetője, akinek a besúgása, majd részletes vallomása alapján a mozgalom minden résztvevőjét le tudták tartóztatni. 1795 tavaszán kivégezték a szervezkedés hét vezetőjét, huszonkilenc résztvevőjét pedig – köztük Batsányi Jánost, Kazinczy Ferencet – bebörtönözték.

Az ekkor kezdődő Ferenc-kort Németh László joggal tartotta az egyik legnagyobb „zökkenőnek”. A császár és környezete ugyanis a történeteket úgy értékelte, hogy a felvilágosodás eleve a jakobinus diktatúra örjögéséhez vezetett, tehát a feudális rendszert változatlanul fenn kell tartani, s a felforgató eszmék terjedését meg kell akadályozni. Ebből következően a Magyarországon 1792-ben megjelent 18 újságból 1805-re csak 4, alaposan megcenzúrázott maradt, köztük egyetlen magyar nyelvű. Az 1790-es évek első felének magyar reformmozgalmát tehát a szigorú megtorlás után egy három évtizedes mozdulatlanság követte, ami az első „ellenforradalmi” korszaknak tekinthető. Ennek következtében a magyarság legjobb erői ismét kiszorultak a közéletből és a közügyek intézéséből.

Az 1820-as évek közepétől azonban a rendszer elöregedésének jelei mutatkoztak. Ezt jelezte Széchenyi István 1825-ben tett felajánlása a magyar nyelv érdekében létrehozandó Tudós Társaság megalapítására. S az 1820-as évek végére megjelent egy új, a rendi-nemzeti követeléseken túllépő, polgári reformokat is követelő nemzedék, amely Széchenyi 1830-ban megjelent *Hitelét* követően a reformkor

¹ Németh László előadása. In: (Pintér István főszerk.) Szárszó 1943. Bp. 1983. 214.

nagyszerű művének megalkotója lett. E kegyelmi állapot azonban, hogy a magyarság legkitűnőbb szellemei a magyar közélet és a közügyek irányítói lehettek, s a szükséges reformokat mindenkor a hazai sajátosságokhoz illesztve valósították meg, mindössze 18 évig tartott. A bécsi udvar 1848 nyarától az addig megadott engedmények visszavonására törekedett, s mindez a szabadságharcba, majd annak leverésébe torkollott.

Bár az 1849-es Habsburg-ellenforradalom kemény megtorlást alkalmazott, nem semmisítette meg a reformkorban hozott törvényeket, de megnyirbálta azokat. A jobbágyfelszabadítás is érvényben maradt, de a felszabadított jobbágyok kb. egyharmadnyival kevesebb földet kaptak, mint amennyit a Batthyány-kormány tervezett paraszti tulajdonba adni. Az 1867-es kiegyezés pedig egy kölcsönös engedményeken alapuló megbékéléssel létrehozta azt a rendszert, amely biztosította a magyar ipar és kereskedelem látványos fejlődését, de a parasztság polgárosodása – föld hiányában – csak részben valósulhatott meg. S a földhiány következtében jött létre a XIX. és XX. század fordulóján pusztító, kényszerű gazdasági emigráció, amelynek során mintegy félmillió fiatal magyar munkavállaló hagyta el a Kárpát-medencét, s ez végzetesen meggyengítette a magyarság demográfiai helyzetét.

A Kossuth-emigráció és a hazai ellenzék nemcsak az önkényuralommal, de a kiegyezéssel is szemben állt. Így a nemzet legjobbjainak egy része ismét kiszorult az ország életéből, miközben az emigránsok külföldön igyekeztek mindet elkövetni az őket elűző hatalom megbuktatása érdekében. S ekkor kellett először szembenézni azzal, hogy az idegen hatalom hazai berendezkedése elleni fellépés akaratlanul, de a hazának is árthat. Az ellenálló magyarok például azt kívánták, hogy a Habsburg-hatalom 1859-ben, az itáliai harctereken minél súlyosabb vereségeket szenvedjen, ami azt is jelentette, hogy a birodalom hadseregébe besorozott magyar katonák ezrei vesztették életüket.

A kényszerű kiegyezés azután vált tragikussá, hogy a magyar politika irányítói a XIX. század végén képtelenek voltak a rendszer megújítására. Sőt néha inkább előnytelen irányba módosították, mint például az 1868-as nemzetiségi törvény esetében. Ennek oka

– Bibó István szavaival –, hogy a „felfelé követelőző, lefelé rangtartó” korabeli magyar politikai értelmiség, „amely nem hasonlított sem egy nyugat-európai értelemben vett burzsoáziához, még kevésbé valamilyen társadalmi reform szempontjából jelentős értelmiségi réteghez... immár nem a polgári fejlődés és társadalmi mozgás közegeként, hanem... zárt és mozdulatlan testként ékelődött a feudális országvezetés és a felemelkedni akaró kispolgári, proletár- és paraszti tömegek közé.”² A kialakult helyzet változatlan fenntartására való törekvés pedig oda vezetett, hogy a magyar politika képtelen volt az idejekorán meghozott reformokkal – például a választójog kibővítésével – elejét venni a társadalmi-politikai ellentétek kiélesedésének, amelyek már a parlament működését is önpusztító cirkusszá változtatták. A konzervatív kormányzat tehát nem tudott reformkonzervatívvá válni, s e maradisága a XX. század első évtizedeinek politikai konzervativizmusára is jellemző maradt.

Az elmondottakból következően és azzal párhuzamosan alakult ki Magyarországon az az ellentmondásos helyzet, hogy a politizáló társadalom jelentős része, közte állami hivatalnokok, ’48-asnak tartva magukat csak az ellenzékiek tekintették hazafias magatartásnak, miközben természetesnek vették, hogy a ’67-es alapon álló kormányok – komolyabb reformok nélkül is – érnek el bizonyos eredményeket, és a történelmi Magyarország területét is megőrzik. Ez a természetlen hazafiság kétirányú torzulást is eredményezett: egyrészt teret adott a mindenkori nagyhangú, felelőtlenül bíráló, de népszerűséget jelentő ellenzékieknek, elutasítva a cselekvő, érdemi reformokat kidolgozó kormányzati felelősségvállalás nehéz feladatát. Másrészt kialakította azt az állapotot is, hogy a legtehetségesebb, mélyen gondolkodó magyarok – Németh László kifejezésével élve „mélymagyarok” – háttérbe szorultak a felületes alkalmazkodókkal, a „hígmagyarokkal” szemben. Ekkor vált a magyarság „benszüllött jellege” nyilvánvalóvá, hiszen – Németh szavaival – „gazdaságilag kizsákmányolják; idegen civilizációk selejtje ellen nincs védelme; erkölcsében és testében nyomorodóban van”.³

Az első világháborús vereség után a magyarság – a többi vesztes országhoz hasonlóan – egy újabb forradalommal próbált talpra állni, de 1918 nemzeti demokratikus kísérlete a kommunisták és szélsőbaloldali szocialisták felelőtlen aknamunkája következtében az 1919-es vörösterroba torkollott, aminek oka részint a

2 Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In: *Válogatott tanulmányok*, II. Bp. 1986. 592.

3 Németh László: i. m. 214.

szükkeblű választójog volt. Ausztriában és Németországban ugyanis, ahol a szélesebb körű választójog lehetővé tette a szociáldemokraták parlamenti képviselőit, az ottani kommunisták hatalomátvételi kísérletekor a szociáldemokraták a parlamenti munkájuk során megismert polgári pártok mellé állva akadályozták meg a bolsevista hatalomátvételt. Nálunk viszont a parlamentbe be nem engedett szociáldemokraták többsége a kommunisták mellé állt, s ez tette lehetővé a proletárdiktatúra hatalomra jutását, amit pár hónap múlva elsöpört az ellenforradalom és a fehérterror. E polgárháborús helyzet idején a győztes hatalmak elkészítették Magyarországot súlyosan megcsönkítő békediktátumukat, amit a konszolidálódó ellenforradalmi rendszer kénytelen volt aláírni.

Mivel „az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával valóban bekövetkezett... a történeti Magyarország szétdarabolása”, ezért – Bibó idézve – fel lehetett „állítani azt a tételt, hogy Magyarország feldarabolásáért a két forradalom a felelős... A konstrukció a félelem logikája szerint oly teljes és zárt volt, hogy nyugodtan fittyet hányhatott a tényeknek”.⁴ Ebből következően az 1919 végétől kialakuló, szűklátókörű ellenforradalmi rendszer – veszedelmesnek tartva minden reformot – célul tűzte ki az őszirózsás forradalom és az első magyar köztársaság előtti állapotok visszaállítását. Ezért nemcsak a tanácsköztársaság rendelkezéseit semmisítette meg, de az első köztársaság 1918. novemberi és 1919. márciusi között hozott néptörvényeit is, köztük az alaposan kidolgozott földtörvényt, amely az ötszáz katasztrális holdon felüli, kártalanítással kisajátított birtokokon 10-15 hold körüli, szövetkezetekbe szerveződő családi gazdaságokat akart létrehozni.

A Horthy-féle ellenforradalom tehát nemcsak az 1919-es tragédiát okozó szélsőbaloldali erőkkel szemben lépett fel kemény eszközökkel, de sokakat emigrációba kényszerített a nemzeti, polgári demokrata pártok, továbbá a szociáldemokratáknak a kommunis-

tákkal szembenálló politikusai közül is. Az érintettek joggal tartották méltánytalannak, hogy nekik azért kell száműzetésbe menniük, mert parlamentáris demokráciát akartak, tehát a korábbi emigrációkhoz hasonlóan minden alkalmat kihasználtak az őket elűző hatalom elleni támadásra.

Azonban volt egy jelentős különbség, amit az egymással küzdő politikai erőknek figyelembe kellett volna venniük. A korábbi emigrációkat a Magyarországon uralkodó idegen hatalom kényszerítette hazájuk elhagyására, s ők elsősorban ez ellen az idegen hatalom ellen szervezkedtek, remélve az ország függetlenségének helyreállítását. 1919 után viszont a független Magyarország jobboldali erői kényszerítették emigrációba baloldali honfitársaikat, akik ezt követően akaratlanul is a függetlenné vált és kegyet-

lenül megcsönkített haza ellen léptek fel. Így a jogos sérelmeikből fakadó cselekedeteik együtt jártak Magyarország lejáratásával. Ekkor kellett volna minden politikai irányzatnak szembenéznie azzal, hogy az új helyzetben az emigráció nemzeti tragédia, és elsősorban a hatalomnak kell arra törekedni, hogy ezt a kártékony helyzetet megszüntesse. Azonban a bécsi udvar 1849 utáni reakciójánál is erőteljesebb 1919-es ellenforradalmi fellépés lehetetlenné tette, hogy a későbbiekben a forradalom *demokratikus* erői és az ellenforradalmi hatalom „kiegyezzenek”.

Németh László szárszói beszédében a következők miatt bírálta a Horthy-rendszert: „Amíg körülöttünk új nemzeti államok virágoztak föl, mi a régi Habsburg Monarchia romjait őriztük... Szent István-i gondolat címén tulajdonképpen Mária Terézia birodalmáért vállaltuk a szomszéd népekkel az összeférhetetlenséget. S ez az anakronizmus jellemezte államunkat befelé is. A parasztságot egy rövid kigazda fölbuzdulás után kirakták a politikából, a munkásság forradalmi 'bűnei' miatt karcserben ült, a jól átfésült értelmiséget szigorú ellenőrzéssel idomították szolgává.”⁵

E bírálat nem azt jelentette, hogy Németh – és a népi írók – igazságosnak tartották volna a trianoni határokat, és nem lettek volna tisztában a szomszéd

Mézesvölgyi Általános Iskola, Magyar címer (Vecsés)

4 Bibó István: i. m. 598.

5 Németh L. i.: m. 216.

országok magyarüldöző és magyargyűlölő politikájával, hanem arra figyelmeztettek, hogy az ország és az elszakított területeken élő magyarság együttes érdeke – sérelmeink hangoztatása mellett – az ellenségévé vált szomszédainkkal való párbeszédre, szótértésre törekvés. Ellenkező esetben a térségre és mindenekelőtt a magyarságra újabb katasztrófa vár, mint ahogy az be is következett.

1956-ban Németh a Szárszón elmondottakra hivatkozva a következőket írta: „A Horthy-korszak nemzeti szempontból” nem volt „olyan meddő és gyatra... mint a rendszer, amely nevét adta. (...) Egy kisképességű, anakronizmust jelentő réteg kormányozta az országot. Ennek a rétegnek azonban volt egy előnye, más későbbi szintén kistílú és szintén anakronizmust jelentő rétegekkel szemben, hogy nem volt túlságosan népes s ...nem avatkozott be túlságosan mélyen az életbe, sőt bizonyos büntudat is kifejlődött benne, s a magyar társadalom fejlődését, ha nem is segítette elő, de akadályozni is csak kis mértékben tudta.” Így vált „a magyar a rend ellenére, amelybe beleszorították, emelkedő” nemzeté.⁶ S e folyamat során jelentős művészeti, közművelődési és gazdasági eredmények születtek, s a magyar társadalom az 1930-as évek végén készen állt egy újabb reformkorszakra.

A második világháború borzalmai után a magyarság egy békés úton megvalósított népi és demokratikus forradalmi átalakulással próbált ismét talpra állni, de ezt a kommunisták szovjet segédlettel megakadályozták, és egy újabb diktatúrát kényszerítettek az országra. A nemzeti és demokratikus erőket elnémították, bebörtönözték, illetve külföldre üldözték. A szellemi és gazdasági életet gyökeresen felforgatták, s kiagyalt „reformjaikkal” az országot működésképtelenné tették. Az 1956-os forradalom ugyan elsöpörte ezt a kegyetlenségét csak ostobaságával felülmúló rendszert, de a szovjet segítséggel hatalomra juttatott Kádár-féle véres ellenforradalom ismét visszaállította a kommunista diktatúrát, ami a korábbi ellenforradalmaknál is sokkal embertelenebb szellemi és politikai béklyóba zárta az országot. Ennek következtében nemcsak újabb emigráció csonkította a nemzetet, de általánossá vált a belső emigráció is, majd a változtathatatlanba való beletörődés cinizmusa. A magyar szellem legjobbjai ismét kiszorultak a magyar szellemi és politikai életből.

Ha végigtekintünk az elmondottakon, azt látjuk, hogy a szatmári béke utáni történelmünk – néhány kivételtől eltekintve – kiegyezéssel, illetve ellenforradalmi korszakokból áll, amelyeknek velejárói a nemzet számára szellemi, politikai, majd demográfiai veszteséget is jelentő emigrációk. S a sorozatos zsákutcás helyzetek miatt állandósultak a belső ellentétek, amelyek következtében a társadalmi, nemzeti megosztottság egyre engesztelhetlenebbé vált. Különösen súlyos az 1918 és 1989 közti hét évtized, mert ezt az időszakot véres hatalomváltások sora jellemezte: vörösteror, fehérterror, majd a második világháború szörnyűségei, német megszállás, szovjet megszállás, azután a Rákosi-féle kommunista diktatúra, az 1956-os forradalom, és annak kegyetlen vérbefojtása. Így e hét évtizedből mindössze öt évtized tekinthető békés építkezésnek: a Horthy-féle ellenforradalom két, és a Kádár-féle ellenforradalom három évtizede, s mindkettő idején érzékelhető volt a gyarapodás. Ugyanakkor a Horthy-korszakban jelentősebb eredmények születhettek, mert Magyarország a két világháború közt független volt, így például gazdaság- és iskolapolitikáját a hazai viszonyoknak megfelelően alakíthatta ki. Ezzel szemben a második világháború után szovjet vazallusállammá kényszerült az ország, ezért a Kádár-féle vezetés – meggyőződésével összhangban – a moszkvai elvárásoknak megfelelően tevékenykedett.

A vázoltak alapján azonban mindkét rendszer – ellenforradalmi jellegéből következően – zsákutcás rendszer volt, mert egyik sem tudta biztosítani valamennyi nemzeti és demokratikus erő részvételét a hazai szellemi és politikai életben. Ugyanakkor napjaink politikai küzdelmeinek jobb-, illetve baloldali résztvevői közt megvan a hajlandóság arra, hogy ki-ki a hozzá közel álló elődöt a megérdemelnél jóval magasabbra értékelje. Ez azonban csak az 1919 utáni politikai megosztottság továbbéltetésének kedvez. Holott itt lenne az ideje annak, hogy a zsákutcás elődök dicsőítésében való versengés helyett a magyar múlt valódi nemzeti, demokratikus és szociális értékeire hivatkozva, ezek szintetizálásával alakítsunk ki egy nemzeti közmegegyezést. Mert az egységesülő Európában csak ennek az alapján teremthetünk magunknak megfelelő helyet. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy a választáson éppen győztes párt kényszerül fontos kérdésekben – a hazai ellenzék pergőtüze közepette – újabb kiegyezést kötni.

6 Németh László: *Emelkedő nemzet*. Irodalmi Újság, 1956. nov. 2.